

KIRIM HARBİ (1853-1856) ÖNCESİNDE ERZURUM EYÂLETİNDE VE DOĞU ANADOLU KAFKAS SINIRINDA MEYDANA GELEN KARIŞIKLIKLAR

Dr. Hasan ŞAHİN

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuda önemli askeri mevkilerinden olan Erzurum eyaleti, devletin Asya'da kendisiyle hem sınır olan devletlerle yaptığı muharebelerde daima zarar görmüş ve etkilenmiştir.¹ 1828'de ilk defa Ruslar'ın eline düşüp, bir yıl kadar işgal altında kalan Erzurum bu sırada da büyük zararlar gördü.²

Doğu Anadolu'nun nüfus itibarıyla en büyük şehirlerinden biri olan Erzurum'un nüfusu XIX. yüzyılın başlarında 100.000-120.000 arasında olarak tahmin ediliyordu. Erzurum'dan gerek savaş sırasında Anadolu'nun iç kısımlarına yapılan göçler³, gerek 1829 sonbaharında Rusların çekilmesi esnasında ermenilerin büyük bir kısmını, bilhassa sanayi erbabını beraberinde götürüp, Güney Kafkasya'ya yerleştirmeleri neticesinde Erzurum'un nüfusu bir hayli azalmıştır.⁴ Doğu Anadolu'dan zorla göçürülen 100.000 kadar Ermeni ile Rusya Osmanlı sınırında bir askeri kordon oluşturma düşüncesinde idi.⁵

Erzurum eyaleti bu istilâdan sonra eski vaziyetine avdet edemedi. Esat Muhlis Paşa (1830-1836)'nın valiliği sırasında şehir biraz imar edilmiş ve bölgede asayiş sağlanmış ise de, ondan sonra gelen valilerin liyâkatsizlikleri yüzünden asayiş tekrar bozulmuştu.

Başşehirde Tanzimat'ın ilânı tatbiki meselesiyle uğraşıldığından, bu önemli ticaret merkezimizle pek ilgilenilmiyordu. Bölgede yol kesme, adam öldürme gibi olayların önü alınmıyordu. Birçok tüccar kervanı yollarda soyuluyor ve faturası devlete çıkıyordu.⁶

- Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Mehmet Nusret, Tarihçe-i Erzurum, İstanbul 1338, s.55

² Cevat Küçük, "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfusu", Tarih Enstitüsü Dergisi (TED), Sayı:7-8, İstanbul

³ Tuncer Baykara, "XIX. Yüzyılda Anadolu'nun İktisaden Çöküşü ve Bugüne Etkileri", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTID), Sayı: 25 (Ekim 1969), s.65-67

⁴ Küçük, "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfusu", TED, Sayı:7-8, s.187

⁵ Mücteba İlgürel, "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-1829 İlk Rus İşgali", İst. Üniv. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Sayı: 35 (1984-94), İst.1994, s.174

⁶ Küçük, aynı makale, TED, Sayı:7-8, s.187

Osmanlı Hükümeti; Tanzimat devrinin tanınmış devlet adamlarından Zarif Mustafa Paşa'yı⁷ 1268 Ramazan (Haziran 1852) ayı başlarında Erzurum Valiliğine tayin ettiğinde⁸; kendisi İstanbul'da iken ona bir talimatname verdi. Erzurum'un hemen bütün meseleleriyle ilgili düzenlemeleri ihtiva eden bu talimatnamede, Zarif Mustafa Paşa'dan, eyalet dahilinde asayişin sağlanması hususunda gerekli bütün tedbirlerin alınması özellikle isteniyordu.⁹

13 Zilhicce 1268 (28 Eylül 1852)'de Erzurum'da Valilik görevine başlayan Zarif Mustafa Paşa¹⁰ Hatırat'ında, Erzurum'da eyalet işlerinin pek düzensiz ve ahalisinin taraf taraf olduğunu ifade etmektedir.¹¹ Asayişin sağlanması için derhal çalışmalara başladığını ifade eden Zarif Mustafa Paşa, İstanbul'a gönderdiği ilk raporunda, uzun uzadıya eşrafın zulmünden ve kanunsuz davranışlardan bahsettikten sonra, bunlarla mücadelede azimli ve kararlı olduğunu belirtmiştir.¹² Kısa zaman zarfında Erzurum merkezinde iç düzeni sağladığını, ahali arasındaki ayrılıkları belirten Zarif Mustafa Paşa,¹³ bu huzur ortamından istifade etmek için önce Revan'a gitmiş olan reayanın büyük şevk ve gönül rahatlığı içinde bu tarafa gelip gittiklerini yazmaktadır.¹⁴

Nitekim Erzurum'da oturan katolikler de, Erzurum valisi aracılığı ile Bâb-ı âliye gönderdikleri 5 Şevval 1269 (12 Temmuz 1853) tarihli dilekçelerinde, "kendilerinin son derece refah, saadet ve hoşnutluk içinde bulduklarını, bunu da Padişah-ı İslam'ın fukara ve reaya kulları hakkında göstermiş olduğu ve şarkdan garba kadar şöhreti bulunan adaleti sayesinde olduğunu belirtiyorlar ve ayrıca daha önce vatani terkedenlerden bir kısmının Padişah'ın merhameti ve bağışlaması sayesinde tekrar avdet ettiklerini, dışarda kalanların ise teessür içinde bulduklarını" ifade ediyorlardı.¹⁵

Eyalet merkezinde vücuda getirilen huzur ortamı, eyalet dahilinde de sağlandı. Nitekim Zarif Mustafa Paşa, 11 Zilhicce 1268 (26 Eylül 1853) tarihiyle İstanbul'a gönderdiği tahriratında, daha önce Dersim ektradından bazı şahısların evleri basılıp öldürülen ve malları gasbedilen Kığı halkı ile saldırıya uğrayan Erzincan, Tercan ve Şiran kazaları halkının can ve mal güvenliğini sağlamak maksadıyla geniş emniyet tedbirleri alındığından söz ederek, bölgede asayiş ve huzuru sağladığını yazmaktaydı.¹⁶

⁷ Enver Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992, s.275

⁸ BOA, I.DH, nr.15052

⁹ BOA, I.HR, nr.4338, 7 Şevval 1268 (25 Temmuz 1852) tarihli talimatname

¹⁰ BOA, I.DH, nr.15953

¹¹ E.Ziya Karal, "Zarif Paşa'nın Hatıratı", Belleten IV, (Ankara 1940), s.334

¹² Küçük, Tanzimat Devrinde Erzurum, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1975, s.334

¹³ Karal, "Zarif Paşa", Belleten IV, s.472

¹⁴ BOA.I.MVL, nr.11109, 4 Şevval 1269 (11 Temmuz 1853) tarihli tahrirat

¹⁵ BOA, I.MVL, nr. 11109

¹⁶ BOA, I.DH, nr.16239

Kırım Harbi öncesinde Rus ve İran sınırında durum, güven verici değildi. Bilhassa sınır boylarında İran'ın tahrik ettiği aşiretlerin çıkardığı hadiseler eksik olmuyordu. Bu yüzden, devletin gelir kaynakları oldukça kurumuş bir durumdaydı. İç kısımlardan yapılacak ikmaller ise yine eşkiyalık yapan aşiretler yüzünden her an vurulabilirdi.¹⁷

Bu sebepten hükümet, daha önce zikrettiğimiz Mustafa Zarif Paşa'ya verilen talimatnamede üzerinde titizlikle duracağı ve önemli vazifelerden biri ve belki de en önde geleni hudutların korunması meselesi olduğu vurgulanmış; ondan hududa civar bulunan memurların ekseri dikkatsizlikleri yüzünden "dost ve muâhid" devletler, memurları tarafından gerçekleştirilen hudut ihlallerinin önlenmesi istenmişti.¹⁸

Kırım Harbi öncesinde sık sık Osmanlı Devletine müracaat ederek, sınırdaki bulunan teb'asına Osmanlı topraklarından tecavüz olduğunu, hırsızlık ve adam öldürme gibi hadiselerin ard arda vuku bulduğunu bildiren Rusya hükümeti, maslahatgüzarı Özeroff aracılığıyla Osmanlı Hariciye'sine 31 Kanun-ı Sâni 1853 (31 Ocak 1853) tarihiyle bir nota vererek Ahıska taraflarında meydana gelen tecavüzler üzerine tedbir alınmasını istedi. Bu notada;

1- Osmanlı toprağına geçen Rus firarilerini alenen kabul ve himaye eyledikleri halk tarafından dahi bilinen Kars Kaymakamı Osman Paşa ile Şuregel sancağı müdür Meded Bey'in derhal azlonulmaları,

2- Borçalı kazası firarilerinden olup, şimdi Şuregel kazasında hududa yakın bir mahalde oturan, hırsızlık ve haydutluk yaparak hudut haricine ilticaya mecbur olan suçluları hanesine kabul eden Çapur Allahverdi'nin iade edilmesi,

3- Adı suçları işledikten ve Tiflis yakınlarında bir subayın katledilmesi eylemine karıştıktan sonra, ailesi ile birlikte Kars şehrine yerleşen Aslan Aşimoğlu'nun ailesi ile birlikte geri verilmesi,

4- Bir ihtiyat tedbiri olmak üzere Rusya teb'asından yalnız ellerinde nizamına uygun pasaportları olanların Devlet-i Âliye arazisine kabul edilip, diğerlerine kaçak nazarıyla bakılarak kabul edilmemesi ve bu konuda hudutda görevli memurlara kesin talimat verilmesi,

5- Hudutda Osmanlı Devleti'nin sınıra yakın eyaletlerine iltica eden asker vesair firarilerin Erzurum'daki Rus konsoloshanesinin bir memuru veyahut Kafkas idaresince görevlendirilecek bir subay ile birlikte dikkatli bir şekilde araştırılmasına izin verilmesi,

6- Müşterek hudutlarda asayişin sağlanması ve istikrarın muhafazası ve padişahın "mükerrer emirlerinin" kesin icrası için lazım gelen en uygun tedbir üzerinde görüş alış verişinde bulunmak ve iki taraf memurlarınca uyulması gereken bir "nizamname"nin esaslarını tesbit etmek üzere Ahıska tarafına özel bir memurun gönderilmesi gibi isteklerde bulunmuştur.¹⁹

¹⁷ Küçük, Tanzimat Devrinde Erzurum, s.3.40

¹⁸ BOA, I. HR, nr.4338

¹⁹ BOA, I. HR, nr.4710

İki devlet arasında barışın bozulmamasına büyük önem veren Osmanlı Hükümeti; Erzurum hududu üzerinde adam öldürme ve hırsızlık gibi vukubulan cinayetlerin ve hudud civarında yaşayan ahali tarafından şikayet konusu olan davranışların yasaklanması hususuna dair Rusya Sefareti tarafından Hariciye Nazareti'ne gönderilen notadaki şikayet ve istekleri dikkat nazarına alarak Erzurum valiliği ile Kars Kaymakamlığı'na birer tembihname gönderdi. Bununla, Rusya ile aramızdaki barışın bozulmaması için Erzurum Valisi ile Kars Kaymakamından bu konuda ellerinden gelen gayrati göstermeleri istendi.²⁰

Rusya ile "kutsal yerler meselesi"nden dolayı ilişkilerin gerginleştiği sırada, daha önce olduğu gibi, Erzurum ve havalisinde, bilhassa hudut bölgelerinde bir hayli haydut ve eşkiya dolaşmakta idi. Bunlar orduya yapılacak yardımlara da musallat oluyordu. Çıldır sancağına bağlı Mamervan (Narman) kazası köylerinde Pişmiş adlı eşkiya ve arkadaşları, tanzimattan önce halka yapmadıkları zulüm kalmamıştı. Tanzimattan beri de Erzurum ve çevresinde katli-i nüfus ve yol kesme gibi eylemlerde bulduklarından, Çıldır meclisi bunlarla mücadele etmek için hükümetten yardım istiyordu.²¹ Bu konuda gereken tedbirlerin alınması hususu Erzurum Valisi'ne bildirildi.

Bu emir üzerine Zarif Mustafa Paşa, üç dört kol halinde "Kır Serdarlığı" tayin ederek bunlar vasıtasıyla hırsız ve edepsiz takımlarını bir bir yakalatıp eyalet dahilinde huzur ve güveni tesis etti. Hatta eşkiyanın en ünlülerinden Kaya adlı şahsa "rey ve aman" verilerek itaat etmesi sağlandığı gibi, Pişmiş adlı eşkiya da Çıldır tarafında gezerken Kır Serdarlığı vasıtasıyla ele geçirilmiştir.²²

Zarif Mustafa Paşa eyalet dahilinde huzur ve güveni sağladığını bildiren yazısını İstanbul'a gönderdiği sırada, Tiflis Serdarı Vorontsov miralay rütbesindeki bir subayını mektupla Beyazıt Kaymakamı nezdine gönderdi.

Kafkas ve Basarabya Orduları Kumandanı Prens Vorontsov, Beyazıt Kaymakamına gönderdiği 20 Ağustos 1853 tarihli mektubunda, Osmanlı Devleti'nin hudut bölgelerinde ve özellikle Beyazıt sınırı üzerinde ikamet etmekte olan ektrad taifesinin sınırı ihlal ederek Rusya tarafına geçtiğini ve burada sulh halinde yaşayan ahalinin hayvanlarını ve diğer şeylerini çapullar yoluyla ele geçirdiğini; ayrıca onlara çeşitli eziyetler yaptıktan sonra, türlü türlü uygunsuz ve yakışsız sözler ile sitem ettiklerini belirtiyordu.

Aynı mektubunda Vorontsov, hudut üzerinde meydana gelen uygunsuzluklar hakkında subaylar ile üst dereceli memurlara bilgi verilmediğinden, bu türlü kanunsuz hareketlere cesaret edenlerin cezasız ve takipsiz kaldığını bildiriyordu. ayrıca bu gibi davranışların mutlaka önlenmesi gerektiğini, aksi takdirde günden

²⁰ BOA, I.Hr, nr.4710, 18 Cemaziyelevvel 1269 (27 Şubat 1853) tarihli irade

²¹ Küçük, Tanzimat Devrinde Erzurum, s.340

²² BOA, I.DH, nr.17407, Erzurum Valisi Zarif Mustafa Paşa'nın 9 Zilkade 1269 (25 Ağustos 1853) tarihli tahrirati.

güne artan bu tür eylemlerle iki taraf ahalisinin aralarının açılacağını ifade ediyordu.²³

Bu sırada özel bir görevle Beyazıt'da bulunan ve Varontsov'un dostane uyarısını ihtiva eden mektuptan haberdar edilen Hakkâri Valisi M. Reşit Paşa, aşiret ve kabile reisleri ile diğer ileri gelenleri bir araya toplayarak, onlara Rusya ile aramızda yürürlükte olan anlaşmalara harfiyyen uyulmasını, karşı tarafın teb'a ve ahalisi ile tüccar ve yolcularına zarar verilmemesini tembihledi.²⁴

Bu sırada M. Reşit Paşa İstanbul'a gönderdiği tahriratında, Miralay Tarhan'ın Beyazıt'a gelmesinin sebeplerini buranın ahvalini öğrenmek ve Revan ahalisine hasıl olan korku ve dehşeti ortadan kaldırmaya yönelik olduğu şeklinde belirtti.²⁵

Aynı yazısında, Rusların beyazıt'a üç dört saat uzaklıktaki civar mahalle bir binbaşı kumandasında Kazak ve Ekraddan meydana gelen dört-beşyüz kadar atlı yerleştirdiklerini haber aldıklarını belirten M. Reşit Paşa, bölgede anlaşmalara aykırı bir şey meydana gelmediğini bildirdi.²⁶

Rusların Kırım Harbi öncesinde hudut boylarında meydana gelen uygunsuzluklarla ilgili şikayetleri ilgi çekicidir. Çünkü Rusların Türk-Rus sınırı boyunca aldıkları güvenlik tedbirleri oldukça muntazamdır. Nitekim Rusya tarafında birbuçuk-ikişer saat mesafede karakollar mevcut olup, onların da onar saat uzaklıkta bir merkezleri bulunarak oralarda mülki işleri yürüten kaymakamlar misali "Naçalnik" tabir olunan yüksek rütbeli subaylar bulunduğundan bütün gün bölgede her ne vuku bulur ve her ne havadis işitilirse derhal yek diğerine atlı çıkarılıp beş on saat zarfında onbeş yirmi saat ileriye haber yetiştirilmekte ve hudut tarafında meydana gelen en küçük problem dahi Osmanlı Devleti memurlarıyla muharebe edilmek suretiyle çarçabuk halledilmekte idi.²⁷

Aslında Rusların hudut boylarında meydana gelen olaylarla ilgili şikayetleri bir aldatmacadan ibaretti. Nitekim bu hususta merkeze gönderdiği yazısında Erzurum Valisi Mustafa Zarif Paşa, Vorontsov'un bu konuda samimi olmadığını, onun asıl maksadının Beyazıt Kaymakamı'nın nezdine gönderdiği Miralay Tarhan Mourou vasıtasıyla Beyazıt'daki istihkam yerlerini tesbit ile uygulamaya konulan ihtiyat tedbirlerini yerinde görmek ve bunlar hakkında bilgi edinmekten ibaret olduğunu ifade ediyordu. Rusların konsoloslarının bulunmadığı yerlerde bu tür

²³ BOA, I.HR, nr.5031

²⁴ BOA, I.Hr, nr.5031 Çıldır Kaymakamı'nın Vorontsov'a gönderdiği 13 Zilkade 1269 (18 Ağustos 1853) tarihli tahrirat sureti

²⁵ BOA, I.HR, nr. 5031, M. Reşit Paşa'nın 19 Zilkade 1269 (24 Ağustos 1853) tarihli tahriratı.

²⁶ Aynı belge

²⁷ BOA, I.MVL, nr.7447 Ticaret Nazırı İsmail Paşa'nın 1267 (1850) Trabzon tarafına azimeti sırasındaki müşahedeleri.

hilelere başvurduklarını belirten Zarif Mustafa Paşa, bu konuda Beyazıt Kaymakamı'nı da uyarmıştı.²⁸

Gerçekten de Zarif Mustafa Paşa'nın tahminleri doğru çıkmıştı. Nitekim bu sıralar, Rusların hududa yakın mahallerde yığınak yaptıklarına, Gümrü ve Revan kalelerini tahkim ve takviye ederek sevaşa hazırladıklarına dair haberler gelmeye başlamıştı.²⁹

²⁸ BOA, I.HR, nr.5031, Zarif Mustafa Paşa'nın 29 Zilkade 1269 (13 Eylül 1853) tarihli tahriratu.

²⁹ Bk. BEO, A-MKT-UM, nr.139/72; BOA, BEO, A-MKT-UM, nr139/85; BOA, I.DH, nr.17346